

Azerbaycan Türkçesinin Bir Diyalektiyle Yazılmış Luka İncili Üzerine

Dr. Öğr. Üyesi Mehdi Rezaei

Allameh Tabataba'i Üniversitesi, Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
rizai_m613@yahoo.com

Öz

İran kütüphaneleri Farsça ve Arapça eserlerin yanı sıra Türkçe kaynaklar açısından da oldukça zengindir. Bu kütüphanelerin arşivlerinde bulunan yüzlerce Türkçe yazma ve basma eser, geçmiş yüzyıllarda Türk dilinin İran coğrafyasında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. İran kütüphanelerinde din, dil, edebiyat, tarih vb. alanlardaki Türkçe eserler son zamanlarda birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu çalışmada, Azerbaycan Türkçesinin bir diyalektine dayanarak tercüme edilmiş Yeni Ahit'in Luka İncili ele alınmıştır. Eserin dil özellikleri üzerinde durulmuş, çevirinin yapıldığı dönemin ağız özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Eser Lukanın İncili başlığı altında İran Milli Kütüphanesinde 269 numarayla kayıtlıdır. Eseri incelediğimizde, son yüzyılda İran'da Türkçenin hangi ölçüde değişime uğradığı ortaya çıkmaktadır. Lukanın İncili gösterdiği dil özellikleri itibariyle gerek Azerbaycan Türkçesi gerekse İran Türk ağızları için önemli bir kaynak sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Luka İncili, Azerbaycan Türkçesi, Ağız Özellikleri.

An Investigation of the Gospel of Luke Written in One of the Dialects of Azerbaijani Turkic

Abstract

Besides Persian and Arabic works, the libraries of Iran are also enriched by Turkic resources. The presence of hundreds of old printed and handwritten manuscripts in the archives of these libraries recounts the specific status of the Turkish language in Iran's geography in the past centuries. In recent years, with their religious, linguistic, literary, historical, etc. topics, the available works in the libraries of Iran have been considered by many researchers. This paper explores the New Testament Gospel of Luke, which is translated into one of the Azerbaijani dialects. It endeavors to evaluate the linguistic features of the mentioned work and illuminate the properties of the dialect to which the work is translated. This work, namely the Gospel of Luke, has been registered by the 269 number in the national library of Iran. The investigation of the present work will reveal to what extent the Turkish language has undergone changes in the last recent year. Concerning the linguistic features of the Gospel of Luke, the present work can be reckoned as a significant resource for both Azerbaijani Turkic and the other Turkish dialects of Iran.

Keywords: Gospel of Luke, Azerbaijani Turkic, Dialectical Properties.

Gönderim Tarihi / Sending Date: 05/06/2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 19/10/2020

GİRİŞ

Türk dili tarihinde dinî metinlerin tercümesi önemli bir yer tutmaktadır. Eski Uygurlar döneminden itibaren çeşitli ayin ve dinlerle ilgili yazılan eserlerin Türkçeye çevrildiği bilinmektedir. Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte İslam dinine ait temel kaynaklar Türkçeye çevrilmeye başlamıştır. Bu dinî eserler genellikle bizzat Türkler tarafından tercüme edilmiştir; ancak diğer dinlerle ilgili eserler kimi devirlerde doğrudan o dinlere mensup olan misyonerler tarafından veya onların önyak olmasıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Siyasi ve dinî amaçları bir tarafa bırakırsak bu eserler Türkoloji açısından da oldukça önemlidir. Diğer bir açıdan bakıldığında dinle ilgili metinler, tarih boyunca dillerin korunmasında da etkili bir rol oynamıştır. Ayrıca bu eserler yazıldığı dönemin dil özelliklerini tespit etmemizde de yardımcı olmaktadır.

Kimi kayıtlara göre Hristiyanların kutsal kitabı İncil veya onun bazı bölümleri Eski Uygurlar döneminde Türkçeye çevrilmiştir. Turfan çevresinde İncil'den Uygurcaya çevrilmiş bazı parçalar bulunmuştur (Ercilasun, 2008, s. 260). Oğuz Türkçesi sahasında ise İncil'in ilk tercümesi Ali Ufkî Bey tarafından 1666'da yapılmıştır (Harman, 2002, C. 26, s. 76). Bu dönemden sonra özellikle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde İncil'in pek çok Türkçe tercümesi yapılmıştır¹. Son yüzyıllarda, İncil'in Türkçe çevirisi sadece Osmanlı sahasıyla sınırlı kalmayıp Türklerin yoğun olarak yaşadığı diğer ülkelerde de yapılmıştır. Bu çevirilerden biri de İran'da basıldığı tahmin edilen *Lukanın İncili* olmuştur.

Bilindiği gibi İran'da Türkçenin varlığı ve bugünkü durumu Türkoloji'de hep ilgi odağı olmuş son zamanlarda birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu ülkede Türkçenin birçok diyalekti konuşulmakta, çeşitli kütüphanelerinde pek çok Türkçe yazma eser bulunmaktadır. Bu makalede Yeni Ahit'in Luka İncili'nin eski bir Türkçe basma nüshası üzerinde durulmuştur. Eserin İslami bir metin değil de Hristiyan inancına ait olması dikkat çekicidir. Söz konusu eserin basılış tarihi net olarak belli olmasa da eserdeki dil verilerine göre XIX. yüzyılda basıldığı tahmin edilmektedir. Bu eseri özel kılan husus onun dilidir. *Lukanın İncili*, Azerbaycan bölgesinin yaygın bir diyalektine dayanarak tercüme edilmiş, özellikle İran Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Azerbaycan ağızlarının özelliklerini büyük ölçüde yansıtmaktadır. Bu gibi eserleri incelediğimizde son zamanlarda İran'da Türkçenin hangi durumda olduğunu ve son yüzyıl içinde nasıl bir değişime² uğradığını tespit etmemiz mümkün olacaktır. Ayrıca eser Oğuz Türkçesi başta olmak üzere Azerbaycan ve İran Türk ağızlarını art zamanlı incelememizde de yardımcı olabilir. Bu hususların yanı sıra bu tarz eserleri dikkate aldığımızda Türkçenin yakın zamana kadar İran'da resmî bir konumda olduğunu ve bir diyalektin nasıl resmî yazı diline dönüştüğünü tespit etmek de mümkün olacaktır. Yirmi dört baptan oluşan bu eser, 112 sayfadan ibarettir ve her sayfada 18 satır bulunmaktadır.

Eserin Dil Özellikleri

Eserin dil özellikleri oldukça dikkat çekicidir. Bilhassa kullanılan dil ile İran Türk ağızları arasında görülen benzerlikler ve farklılıklar ilgi çekicidir. Aşağıda eserin tipik dil özellikleri tespit edilmeye, gerekli durumlarda da ölçünlü Azerbaycan Türkçesi ve İran Türk

¹ Geniş bilgi için bk.: Bruce G. Privratsky (2015). Kitabı Mukaddes'in Türkçe Tercümelerinin Tarihçesi, 16 –21 yy. (Çev.: Can Şakırgil). Erişim adresi: https://historyofturkishbible.files.wordpress.com/2015/07/tc3bcrkc3a7e-km-tarihi_version-s.pdf

² Günümüzde İran Türk ağızları Farsçanın ağır etkisi altında kalarak hızlı bir şekilde yozlaşmaya doğru gitmektedir. Bu etki Türkçenin ses özelliklerinden cümle yapısına kadar görülmektedir.

ağızlarıyla karşılaştırmaya çalışılmıştır. İncelemede daha çok karakteristik hususlar üzerinde durulmuştur.

Ses Bilgisi

İmla Özellikleri

Eserde düzenli bir imla sisteminin uygulandığını söylemek mümkündür. Eserin geneline baktığımızda aşağıdaki imla özellikleri ön plana çıkmaktadır.

a. Kimi durumlarda sözcüklerin doğru biçimde okunması için hareketler kullanılmıştır. Örneğin *oldı* "oldu" ve *öldi* "öldü" fiillerinin birbirinden ayırt edilmesi için (اولدی) ve (اۆلدى) biçiminde gösterilmiştir. *içen* (ايچن) ve *için* (ايچن) "içiniz" gibi sözcükleri birbirinden ayırmak için üstün harekesi kullanılmıştır. İkizleşmeler şedde işaretiyle gösterilmiştir: *yéddi* "7" (يىدى).

b. Kapalı e'ler ilk hecede /ɛ/ ve /ɛ/ biçiminde gösterilmektedir: *évine* "evine" (ايوينه), *éşitmek* "işitmek" (ايشتمك), *géce* "gece" (گيجه), *vérib* "verip" (ويروب), *gétidi* "gitti" (گيتىدى).

c. Kalın sıradan t'ler bazen /t/ ile yazılmıştır: *balta* (بالته), *oturub* "oturup" (اوتوروب), *tuluḥ* "tulum" (طولوخ). Söz konusu ses pek çok durumda ise /t/ ile yazılmaktadır: *ortada* (اورتاده), *ataları* (آتالرى), *tanılır* "tanınır" (تانيلور), *topraq* (تپراق), *tapdım* "buldum" (تاپدم).

d. Kalın sıradan s'ler genellikle /s/ ile gösterilmiştir: *su* (صو), *samanı* (صمانى), *savurar* "savurur" (صاورور), *saldı* (صالدى), *soruşacağam* "soracağım" (صوروشه جغم), *sora* "sonra" (صوره).

Ünlü Uyumu

Kalınlık-incelik uyumu

Türkçenin temel kurallarından biri olan kalınlık-incelik uyumu, üzerinde çalıştığımız eserde de sağlamdır.

tézlig inen aşağı yén "çabucak aşağı in", *ne çetinlik inen dövletli olanlar Allah'ın melekûtına girerler* "zenginler zorlukla Allah'ın melekûtuna girerler", *onun teri qan damcılarını kimi yere tökülür idi* "onun teri kan damlaları gibi yere dökülüyordu", *sene müjde vérmeye gönderilmişem* "sana müjde vermek için gönderilmişim", *Rebb dédi pes bu neslin adamlarını kime benzedim?* "Tanrı 'peki bu neslin insanlarını kime benzeteyim' dedi".

Düzlük-yuvarlaklık uyumu

Bilindiği gibi Türk dilinin ilk devirlerinde düzlük-yuvarlaklık uyumu sağlam değildi. Eski Oğuz Türkçesinde de bu durum devam etmişti (Timurtaş, 2005, s. 43). Düzlük-yuvarlaklık uyumu son zamanlara kadar, bir kısım kökler bir yana, birçok eklere bile hükmünü geçirememiştir (Ergin, 2009, s. 72). *Lukanın İncili*'nde de bu uyum sağlam değildir. Eski Oğuz Türkçesinin tipik ses özelliklerinden biri olan yuvarlaklaşma söz konusu eserde de birçok durumda görülmektedir. Bu durumları şu şekilde özetleyebiliriz:

Hem öğrenilen geçmiş zaman eki hem de zarf-fiil eki olarak kullanılan *-Ub* "-Ip/-Up" eki düz ünlülü fiillere de yuvarlak biçimde eklenmektedir.

özini beş ay gizledüb "beş ay saklanmış", *avratımın günü geçübdür* "karımın yaşı ilerlemiştir", *her ne ki qaranlıqda danışubsız* "karanlıkta konuştuklarınız", *gelüb uzaqda durdular* "gelip uzakta durdular", *o da olara cevāb vérib dédi* "o da onlara cevap verip dedi".

Görülen geçmiş zaman eki genellikle düz ünlü ile gelmektedir.

gumān éylerdiler ki bir rūḥ gördiler "bir ruh gördüklerini sandılar", *qorḥıya düşdi* "korkuya kapıldı", *İsa'm görende yüzi üstine düşdi* "İsa'yı görünce yüzüstü düştü", *onun yanına getürdiler* "onun yanına getirdiler", *nāzırlıqdan ma'zül oldım* "nazırlıktan atıldım".

Türkçenin her devrinde teklik ve çokluk üçüncü kişi emir ekinin ünlüsü yuvarlak olmuştur. Aynı durumu *Lukanın İncili*'nde de görebiliriz.

muqāvimet éylemege qādir olmasunlar "mukavemet gösteremeye güçleri yetmesin", *şehar içinde olanlar ondan çıḥsunlar ve zemilerde olanlar ona girmesünler* "şehir içinde olanlar oradan çıksınlar ve tarlalarda olanlar oraya girmesinler".

Şimdiki zaman eki /l/, /n/ ve /ş/ ünsüzleriyle biten fiil kök ve gövdelerine genellikle yuvarlak biçimde eklenir. Bu durum da düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır.

çöllere aparılır idi "kırlara götürülüyor idi", *bir kor adam yol kenarında oturub dilenür idi* "bir kör kişi yol kenarında oturup dileniyordu", *biz bilürük ki sen doğru danışursan* "biz doğru konuştuğunu biliyoruz", *gelmege yubanur* "gelmekte gecikiyor", *oğrı yaḥınlaşur* "hırsız yakınlaşıyor", *men dalınca gelürem* "ben arkandan geliyorum".

Kimi sözcükler eski biçimlerini koruyarak düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kalmışlardır.

öz sürülerini saḥlamaq için "kendi sürülerini saklamak için", *doğrılıq inen* "doğru olarak", *men bir zemi satun almışam* "ben bir tarla satın almışım", *sévğülü oğlumı gönderecegem* "sevgili oğlumı göndereceğim", *buraya içeri getür* "buraya içeriye getir", *üçinci günde qiyam éyliyecekdir* "üçüncü gün isyan edecektir", *alçaq boylı idi* "kısa boyluydu", *ḥalq onun sözünü eşitmek için* "halk onun sözünü duymak için".

Ses Değişmeleri

η > v Değişimi

Eserin en önemli fonetik özelliklerinden biri η > v değişimidir. Bu durum teklik ikinci kişi iyelik ekinden sonra yönelme ve belirtme hâli eklerinin gelmesi durumunda ortaya çıkar. Aynı durumu İran sahasında da görmemiz mümkündür. Örneğin Erdebil ağızlarının önemli ses özelliklerinden biri η > v (Karini, 2009, s. 98) değişimidir.

senin yolıvı "senin yolunu", *senin évive* "senin evine", *şāgirdleriüve yalvardım* "öğrencilerine yalvardım", *oğlıvı buraya getür* "oğlunu buraya getir", *senin canıvı senden istiycekler* "senin canını senden isteyecekler", *öz dostlarıvı ve qardaşlarıvı ve qovumlarıvı ve dövetli qonşılarıvı çağırma* "kendi arkadaşlarını, kardeşlerini, akrabalarını ve zengin komşularını çağırma", *atava ve anava ḥürmet éyle* "babana ve annene saygı göster", *yatağıvı götürüb évive gét* "yatağını toplayıp evine git", *ona dédi senedüvi al ve yaz heştad³* "ona belgeni al ve seksen yaz dedi".

Teklik ikinci kişi iyelik ekinden sonra söz konusu ekler gelmediği takdirde η > v değişimi yaşanmaz.

senin oğlın "senin oğlun", *aqam buyurduğın kimi oldı* "beyim buyurduğun gibi oldu", *dédi ki qardaşın geldi* "kardeşin geldi, dedi".

³. Günümüzde İran Türk ağızlarının genelinde *seksen* sayısının yerine Farsça *heştad* sözcüğü kullanılmaktadır.

η > y (ø) Değişimi

İran Türk ağızlarının genelinde görülen bu değişim (Doğan, 2010, s. 81; Karini, 2009, s. 98; Rezaei, 2015, s. 111) çokluk ikinci kişi iyelik ekinde ortaya çıkar. Söz konusu ek, ünlü ile biten sözcüklere *-yIz* şeklinde eklenirken ünsüz ile biten sözcüklere genellikle *-Iz* biçiminde eklenmektedir.

sizin atayız bilür "sizin babanız bilir", *hezîneyiz her yêrde olsa gögliz de orada olacaqdır* "hazineniz nerede olursa gönlünüz de orada olacaktır", *qabağıza qoyulan zadlardan yeyün* "önünüze konan şeylerden yiyiniz", *hâtırızda olsun* "aklınızda tutun", *başızdan bir tük eksik olmiyacaqdır* "başınızdan bir saç kılı eksik olmayacaktır", *adız göglerde yazılıbdur* "adınız göklerde yazılmıştır", *ama içeriz zulm ve şerâret inen dolıdır* "ama içiniz zulüm ve kötülük ile doludur", *başızızı qavzıyub yuħarıya baħın* "başınızı kaldırıp yukarıya bakın".

η > g / q / nq Değişimi

/η/ sesi /v/ ve /y/ seslerinin yanı sıra /g/, /q/ ve /nq/ gibi seslere de değişmiştir.

gögli sınımlara şefâ bağışlıyam "gönlü kırılanlara şifa bağışlayayım", *şâgirdlere dönüb yalquzca olara dedı* "öğrencilerine dönüp yalnızca onlara dedi", *bir böyük donqız sürisi dağda otlamaqda var idi* "büyük bir domuz sürüsü dağda otlamakta idi".

Ses Korunmaları

Oğuz Türkçesini dikkate aldığımızda İran ve Azerbaycan sahasında ortaya çıkan bazı ses değişimleri, bu ağızları Anadolu ağızlarından ayıran özellikler olarak karşımıza çıkar. *Lukanın İncili* eserinin yazıldığı dönemde söz konusu değişimlerin birçoğu henüz gerçekleşmemiştir.

/a/ Sesinin Korunması

İran ve Azerbaycan sahasında /v/ sesinden önce gelen /a/ ünlüsü birçok örnekte yuvarlaklaşmıştır; *av ~ ov*, *avuç ~ ovuc*, *avun- ~ ovun-*, *avurt ~ ovurd*, *kavun ~ qovun*, *kavur- ~ qovur-*, *kavuş ~ qovuş-*, *savur- ~ sovur-*, *tavşan ~ dovşan* vb. örnekler gibi. Ancak eserde *av* gibi bir örnekte /a/ ünlüsünün korunduğu görülmektedir.

derine apar ve torlarızı av için atın "derine götür ve ağlarınızı av için serin", *baluqların avı cehetine* "balıkları avlamak için", *bundan béle insan avçısı olacaqsan* "bundan sonra insan avcısı olacaksın".

Kimi örneklerde yuvarlak ünlü ters bir gelişme göstererek düz ünlüye dönüşmüştür.

eller inen avub yéyer "eller ile ovup yer", *be'zilerini öldürecekdirler ve be'zilerini qavacaqdırlar* "bazılarını öldürecekler bazılarını ise kovacaklardır", *alış vériş éyliyenleri qavmağa başladı* "değiş tokuş yapanları kovmaya başladı", *gözlerini de göge qavzamaq istemez idi* "göge kaldırmak istemezdi".

/g/ Sesinin Korunması

Ölçünlü Azerbaycan Türkçesi ve İran Türk ağızlarının genelinde birçok örnekte *g > y* değişimini yaşanmıştır. Ancak üzerinde çalıştığımız eserin yazıldığı dönemde *g > y* değişimi henüz gerçekleşmemiştir.

mene kim degdi "bana kim değdi", *yüzinin şüreti degişildi* "yüzünün biçimi değişildi", *dövetli degil* "zengin değil", *igirmi min nefer inen* "yirmi bin kişi ile", *bir degirman daşı boynuna asılıb* "bir değirmen taşı boynuna asılmış", *bağbanlar onu döğüb yola boş saldılar* "bağcılar onu

dövüp eli boş gönderdiler", *vāqi'* olan *zadlardan heberdār degilsen* "gerçekleşen olaylardan haberdar değilsin", *iki gögerçin* "iki güvercin", *egriler düz olacaqlar* "eğriler düz olacaktır", *kögnegin de almaqdan māni' olma* "gömleğini de almasını engelleme", *du'a éylemegi bize ögret* "dua etmeyi bize öğret".

/q/ Sesinin Korunması

Günümüzde ölçünlü Azerbaycan Türkçesi ve İran Türk ağızlarında /h/ ile kullanılan kimi sözcükler, eserde *q*'li şekilde eski biçimlerini korumuştur.

çoq balıq tutdılar "çok balık avladılar", *ondan çoq sözler su'al éyledi* "ona birçok soru sordu", *altmış oq menzili Urşelim'den uzaq idi* "altmış ok menzili Urşelim'den uzaktı", *Yahyā'dan böyük péygamber yoqdur* "Yahya'dan daha büyük peygamber yoktur".

Göçüşme

Azerbaycan ve İran Türk ağızlarıyla Anadolu ağızları arasında görülen en tipik farklılıklardan biri kimi sözcüklerde yaşanan göçüşme olayıdır. *depren- ~ terpen-, ileri ~ ireli, köprü ~ körpü, öksür- ~ öskür-, toprak ~ torpaq, tutsak ~ dustaq, yaprak ~ yarpaq* gibi örneklerde söz konusu durumu görebiliriz. Günümüzde Azerbaycan ve İran sahasında göçüşmeye uğramış kimi sözcükler *Lukanın İncili*'nde orijinal biçimini korumaktadır. Söz konusu sözcükler şunlardır: *avrat ~ arvat, tepren- ~ terpen-, topraq ~ torpaq, göster- ~ görset-⁴, yarpaq ~ yarpaq*.

'avratımın günü geçübüdür "karımın yaşı ilerlemiştir", *topraq üstünde qayırmış* "toprak üzerinde yapmış", *siz ki öziyi adamların huzurunda 'adil gösterirsiniz* "siz ki kendinizi insanlar huzurunda adil gösteriyorsunuz", *ağaçlara bahın yapraqları açılarda* "ağaçlara bakın yaprakları açılınca", *onu tepredebilmedi* "onu kımıldatamadı".

Eserde kimi örneklerin ikili biçimi kullanılmıştır: *örgetmek inen qovmu tehrık éyler* "öğretmekle kavmi kıskırtır", *doğrı danışursan ve ögredirsən* "doğru konuşuyorsun ve öğretiyorsun".

Bazı örneklerde de günümüzde olduğu gibi göçüşme olayı görülmektedir.

ve ireli qaçub onu görmek için bir tut ağacına çıhdı "ve ileri koşup onu görmek için bir dut ağacına çıktı".

Sözcük Başı y- Durumu

Azerbaycan ve İran Türk ağızlarını Anadolu ağızlarından ayıran diğer bir özellik ise söz başı *y-* durumudur. *yıl ~ il, yılan ~ ilan, yıldırım ~ ıldırım, yıldız ~ ulduz (ıldız), yiğit ~ igid, yit- ~ it-, yut- ~ ud-, yüce ~ uca, yürek ~ ürek, yüz "sima" ~ üz, yüz- ~ üz-* "soymak", *yüzük ~ üzük* gibi örnekleri dikkate aldığımızda söz konusu durum anlaşılmalıdır. Üzerinde çalıştığımız eserde baktığımızda ise kimi sözcüklerde /y/ ünsüzünün kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum günümüzde ölçünlü Azerbaycan Türkçesi ve İran Türk ağızlarında görülmemektedir.

eline yüzük ayaqlarına başmaq vırım "eline yüzük ayaklarına ayakkabı takın", *yüzi üste onun ayaqlarına düşüb ona şükr éyledi* "yüzüstü onun ayaklarına düşüp ona teşekkür etti", *gün inen ayda ve yulduzlarda 'elâmetler olacaq* "güneş ile ay ve yıldızlarda alametler olacak",

⁴ Kimi araştırmacılara göre *görset-* fiili *göster-* fiilinin göçüşmeli biçimi değildir. Söz konusu görüğe göre bu fiiller iki farklı yapıya sahiptir. Geniş bilgi için bk.: Ahmet, GÜNŞEN (2006). *göster-* ve *görset-* / *körset-* Fiillerinin Yapısı Üzerine, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 35-49.

'avratlar qorhub **yüzlerini** yére egende "kadınlar korkup yüzlerini aşağı çevirdiklerinde", *āyā* bizim **yüregimiz** içimizde alışmaz idi "bizim yüregimiz içimizde ısınmaz mıydı?", bir **yüzüve** vurana o birini de ona dönder "yüzünün bir tarafına vuran kişiye diğer tarafı da çevir".

Biçim Bilgisi

Bildirme Kipleri

Görülen geçmiş zaman

Türkçenin bütün devirlerinde gördüğümüz *-DI* görülen geçmiş zaman eki eserde de aynı biçimde kullanılmaktadır. Bu kipte göze çarpan tek farklılık çokluk ikinci kişi çekiminde ortaya çıkar. Söz konusu durumda $\eta > \emptyset$ değişimi yaşanarak kişi eki *-z* biçiminde kullanılır.

men yére od salmağa geldim "ben yere ateş yaymaya geldim", *mene bir çepiş vèrmedin* "bana bir çepiç vermedin", *de'vet olunmuşlara bir meşel getürdi* "davet edilenlere bir örnek verdi", *her zadı terk éyliyüb sene tâbi' olduq* "her şeyi terk edip sana bağlandık", *me'rifetin kilidini götürdiz* öziz *girmediz* girenleri de *qoymadız* "marifetin anahtarını aldınız, kendiniz girmediniz, girenlere de izin vermediniz", *şāgirdler bunu görende olara acıqlandılar* "öğrenciler bunu görünce onlara kızdılar".

Öğrenilen geçmiş zaman

Ölçünlü Azerbaycan Türkçesi ve İran Türk ağızlarında olduğu gibi *Lukanın İncili*'nde de öğrenilen geçmiş zaman için iki farklı ek kullanılmıştır: *-Ub* ve *-mİş*. Eseri dikkate aldığımızda *-Ub* eki birinci kişiler için kullanılmazken *-mİş* eki ise ikinci kişiler için kullanılmamaktadır.

men bés cüft öküz satun almışam "ben beş çift öküz satın almışım", *olar ki tedārik éyliyübsen kimin olacaqdır* "hazırladıkların kimin olacaktır", *her şeherden onun yanına gelüb* "her şehirden onun yanına gelmiş", *héc bir zad tutmamışıq* "hiçbir şey tutmamışız", *her ne ki qaranlıqda danışubsız işıqda éşidilecekdir* "karanlıkta konuştuklarınızı aydınlıkta duyulacaktır", *bizi hëyrette qoyublar* "bizi hayrette bırakmışlar".

Geniş zaman

Eserde geniş zaman eki ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *-r* ve *-Ar* ekleriyle karşılanır. /l/ ünsüzüyle biten fiil kök ve gövdelerine ek *-Ur* biçiminde eklenir.

heftede iki def'e oruç tutaram "haftada iki kere oruç tatarım", *ondan sora onu kesersen* "ondan sonra onu kesersin", *ahtaran tapar ve qapı çalana açılır* "arayan bulur ve kapı çalana açılır", *her ağac öz méyvesinden tanılır* "her ağaç kendi meyvesinden tanılır", *size beyān éylerem ki o kime benzer* "kime benzediğini size açıklarım", *biz de her borçlu olanımıza bağışlarıq* "biz de bize borçlu olanlara bağışlarız", *soframda yéyüb içersiz* "soframda yiyip içersiniz", *uzun paltarlarda gezmegi isterler* "uzun elbiselerle gezmeyi isterler", *oruc tutarlar ve dua éylerler* "oruç tutarlar ve dua ederler".

Gelecek zaman

Gelecek zaman eki *-acaq / -ecek* biçimindedir. Bugün Azerbaycan Türkçesinde birinci kişilerde görülen $k > y$ değişimi eserde görülmemektedir. Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde çokluk ikinci kişi eki *-sInIz* iken eserde söz konusu ek *-sIz* biçimindedir.

oların yanına peygamberler ve resullar gönderecegem "onların yanına peygamberler ve resuller göndereceğim", *anbarlarımı yıhub daha büyüklerini qaytracağam* "ambarlarımı yıkıp

daha büyüklerini yapacağım", *ve sen ey Kefernahum ki göge kimin ucalanubsan cehenneme kimin yéndirileceksen* "ve sen ey göge kadar yükselen Kefernahum cehenneme kadar indirileceksin", *oların hansısının 'avratı olacaq* "onların hangisinin eşi olacak", *vācib olan zādaları size öğredecekdir* "vacip olan şeyleri size öğretecektir", *çoq fikr éylemeyin ne yiyeceksiz ve bedeniz için ne giyeceksiz* "ne yiyeceğinizi ve ne giyeceğinizi çok düşünmeyin", *ona tāziyāne vurub onu öldürecekler* "onu kırbaça vurup öldürecekler".

Şimdiki zaman

Eserde şimdiki zaman eki *-Ir / -Ur* şeklindedir. Ünlü ile biten fiillerde ek ünlüsü ile fiilin sonunda bulunan ünlü kaynaşmıştır. Örneğin ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde *isteyirsen* "istiyorsun" biçimindeki çekim eserde *istirsen* şeklinde kullanılmaktadır. Şimdiki zaman eki /l/, /n/ ve /ş/ ile biten fiil kök ve gövdelerine yuvarlak biçimde eklenmektedir.

her yére gétsen men dalınca gelürem "nereye gitsen ben arkandan geliyorum", *ekmedigin zadı biçirsen* "ekmedığın şeyi biçiyorsun", *oğrı yahınlaşur* "hırsız yakınlaşıyor", *indi biz Urşelim'e gédirik* "şimdi biz Urşelim'e gidiyoruz", *biz bilürük ki sen doğru danışursan* "biz senin doğru söylediğini biliyoruz", *bu ne sözlerdir ki bir biriz inen behş éylirsiz ve gemgin gédirsiz* "niçin bu sözlerden dolayı birbiriyle tartışıp üzgün gidiyorsunuz", *girüb orada sākin olurlar* "girip orada sakin oluyorlar", *özlerini 'adil bilüb güvenürdiler* "kendilerini adil bilip güveniyorlardı".

Tasarlama Kipleri

Gereklilik kipi

Gereklilik kipi eserde genellikle *lāzım* ve *gerek* sözcükleriyle yapılmaktadır. Seyrek de olsa *-mAll* eki de kullanılmıştır.

tāze şarab tāze tuluhlara qoymalıdır "yeni tulumlara taze şarap koymalıdır", *oları terk éylememek lāzım idi* "onları terk etmemeliydi", *du'a éylemek ve usanmamaq lāzımdır* "dua etmek ve usanmamak gerek", *senin évinde qalmağım lāzımdır* "senin evinde kalmalıyım", *menim huşuşumda cemi' yazılmış zādalar gerek teknil olunsun* "benim hakkımda yazılmış tüm şeyler tamamlanmalı".

İstek kipi

Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi istek eki eserde de *-(y)A* biçimindedir.

evvel gédüb atamı defn éyliyem "ilk başta gidip babamı gömeyim", *onu atamın évine gönderesen* "onu babamın evine gönderesin", *o vaqt ki cenüb yéli ese déyersiz ki issi olacaqdır* "güney rüzgarı estiğinde sıcak olacak dersiniz", *gelin onu öldürek ta irş bizimki ola* "mirasın bize kalması için onu öldürelim", *şūrişler heberlerini eşidesiz qorhmayın* "isyanlar haberlerini duyusunuz, korkmayın", *hükkamin huzurına getüreler* "hâkimlerin katına getireler".

Emir kipi

Eserde görülen emir kipi bugünkü biçimiyle aynıdır; sadece üçüncü kişilerde ek hep yuvarlak şekilde kullanılmıştır.

aqam mene izn vér "efendim bana izin ver", *dédi yā rebb gözlerim açılsun* "ya rab gözlerim açılın dedi", *siz bu sözleri qulaqlarızda sahlayın* "siz bu sözleri kulaklarınızda tutun", *gédüb öziyi kâhinlere gösterin* "gidip kendinizi kâhinlere gösterin", *girenler onun ışığını görsünler* "girenler onun ışığını görsünler".

Şart Kipi

Eserde şart kipi günümüzde olduğu gibi -sA ekiyle yapılmaktadır. Birçok örneklerde *eger* "eğer" sözcüğünün de kullanıldığını görmekteyiz.

eger size désem hergiz inanmıyacaqsız "eğer size desem asla inanmayacaksınız", *yā rebb eger istesen meni pāk éylemege qādirsen* "ya rab istediğin taktirde beni temizleyebilirsin", *her kim özini ucalandırsa alçaqlanur ve her kim ki özini alçaqlandırsa ucalanur* "herkes kendisini yüceltirse alçalır ve herkes üstünlük tasarlamasa yücelir", *cendek her yerde olsa kerkesler oraya cem' olurlar* "ceset her yerde olsa akbalar oraya toplanırlar", *eger dések gögden o da déyecekdir* "biz dersek o da gökten seslenecektir", *olar sizi qebul éyleseler qabağıza qoyulan zadlardan yéyin* "sizi kabul ederlerse önünüze konan şeylerden yiyiniz".

Kimi durumlarda Farsçanın etkisinde kalarak şart eki kullanılmamaktadır. Bu tarz cümlelerde şart anlamını *eger* "eğer" sözcüğü sağlamaktadır.

eger Mesih ve Allah'ın bergüzidesidir özini qurtarsun "eğer Mesih ve Allah tarafından seçilmişse kendisini kurtarsın".

Yeterlik Kipi

Eserde yeterlik kipinin olumlu ve olumsuzu günümüzde olduğu gibi *bil-* fiiliyle yapılmaktadır.

men 'avrat almışam bu cehete gelebilmerem "ben evlenmişim o yüzden gelemem", *bundan sora nāzır olabilmesen* "bundan sonra nazır olamazsın", *kim nicāt tapabilür?* "kim kurtulabilir?", *o çıhanda olar inen danşabilmedi* "o çıktığında onlar ile konuşamadı", *hem Allah'a hem mala qulluq éyliyebilmezsis* "hem Allah'a hem de mala kulluk edemezsiniz", *onu söz inen tutabilmediler* "onu söz ile önleyemediler".

Zarf-Fiiller

-Ub zarf-fiil eki

Türk dilinin tarihî dönemlerinde genellikle yuvarlak biçimde görülen bu ek eserde de hep yuvarlaktır. Söz konusu ek günümüzde İran ve Azerbaycan sahasında genellikle uyuma girmiştir.

olar onu soyub ve yaralıyub nîme can qoyub gétdiler "onlar onu soyup yaralamış, yarı can bırakıp gittiler", *gelüb uzaqda durdılar* "gelip uzakta durdular", *ıldırım gög altının bir terefinden çalub gög altının o terefine kimin işıqlandırır* "yıldırım gök altının bir tarafından çakıp gök altının diğer tarafına kadar aydınlatır", *başızı qavzıyub yuħarıya baħın* "başınızı kaldırıp yukarıya bakın".

-AndA zarf-fiil eki

-An sıfat-fiil ekiyle bulunma hâli ekinden oluşan bu ek İran ve Azerbaycan sahasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Anadolu sahasında pek görülmeyen bu ek, genellikle -IncA/-UncA ekinin karşılığı olarak kullanılır. -AndA zarf-fiil ekinin eski biçimi olan -GAndA Çağatay metinlerinde yaygın olarak görülmektedir.

qayıdanda men sene edā éylerem "dönünce ben sana öderim", *quriya çıhanda şeherden bir adam ona rast geldi* "karaya çıkınca şehirden bir insan onunla karşılaştı", *onu tapanda çiginlerine qoyar* "onu bulunca omuzlarına koyar", *olardan biri öz sağalmağını görende* "onlardan biri kendisinin iyileştiğini görünce", *sürende özi yuħladı ve deryāçeye tūfan yéndi* "sürerken kendisi uyudu ve denizde fırtına koştı".

Zamirler

İran Türk ağızlarının genelinde olduğu gibi eserde de çokluk üçüncü kişi zamiri *olar* şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca *onlar* ve *bunlar* işaret zamirleri de eserde *olar* ve *bular* biçiminde karşımıza çıkar.

*olar bular*dan bir *zad* anlamadılar "onlar bunlardan bir şey anlamadılar".

Edatlar

inen "ile"

Eserde gördüğümüz *inen* edatı *ile* > *ilen* > *inen* gibi bir gelişmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Söz konusu edat eserin yazıldığı dönemde ekleşme eğiliminde de bulunmaktadır. *inen* edatı veya onun ekleşmiş biçimi olan *-nAn* bugün İran Türk ağızlarının genelinde de kullanılmaktadır. Muharrem Ergin söz konusu ekleşme sürecini şu şekilde anlatmaktadır: *ile* edatı *-n* vasıta ekini alarak *ilen* şekline geçmiş, eskiden beri kullanılan bu şekil ekleşince *-lAn*, o da benzeşme ile *-nAn* şekline girmiştir (Ergin, 2009, s. 370).

göz yaşı inen "göz yaşı ile", bir 'avrat uca ses *inen* ona dedi "bir kadın yüksek sesle ona dedi", *onu söz inen* taolasunlar "onu sözle kandırırsınlar", *olar inen* sofraya egleşende "onlar ile sofraya oturduğunda", *bizim inen* danuşub kitablari bize tefsîr éylerdi "bizimle konuşup kitapları bize yorumlardı", *onnan gédir idiler* "onunla gidiyorlardı", *sennen beraber oturanların* "seninle birlikte oturanların", *birbiriynen* danuşur idiler "birbiriyle konuşuyorlardı".

kimin "kadar"

Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde *kimi* "kadar" edatı eserde *kimin* biçiminde kullanılmaktadır. *kimin* edatı günümüzde İran Türk ağızlarında yaygın olarak kullanılır.

éy imansız ve ters tâyife ne vaqta kimin sizin *inen* olam "ey imansız ve uyumsuz kabile ne zamana kadar sizlerle olayım", *Hâbilin qanından ta Zekeriyya'nın qanına kimin* "Habil'in kanından Zekeriya'nın kanına kadar", *o vaqtdan indiyeye kimin* "o zamandan şimdiye kadar", *men gelene kimin* "ben gelene kadar", *dağın tepesine kimin* apardılar "dağın zirvesine kadar götürdüler".

dekin "kadar"

Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde görülmeyen bu edat Türkiye Türkçesinde *değin* şeklinde kullanılmaktadır. İran Türk ağızlarında *tekin* edatı daha çok "gibi" anlamında kullanılmaktadır (Doğan, 2010, s. 216; Karini, 2009, s. 214; Rezaei, 2015, s. 222).

şeri'et ve péygamberler Yehyâ'ya dekindir "şeriat ve peygamberler Yahya'ya kadardır", *oları éşiğe Béyt-i 'Enyâ'ya dekin* apardı "onları dışarı Beyt-i Anya'ya kadar götürdü".

kimi "gibi"

İran ve Azerbaycan sahasında yaygın olarak kullanılan *kimi* "gibi" edatı eserde de birçok örnekte görülmektedir.

siz bu adamı halqı azdıran kimi benim yanuma getürdüz "siz bu kişiyi insanları azdıran gibi benim yanuma getirdiniz", *sözleri olara efsâne kimi* görinüb inanmadılar "sözleri onlara efsane gibi görünüp inanmadılar", *gögerçin kimi* onun üstüne nâzil oldı "güvercin gibi onun üzerine indi", *eli o biri kimi* sağ oldı "eli diğeri gibi iyileşti".

béle "birlikte, sonra"

Eserde edat olarak "birlikte ve sonra" olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır.

hamısı inen béle "hepsiyle birlikte", *yataq inen béle* "yatak ile birlikte", *bundan béle insan avcısı olacaqsan* "bundan sonra insan avcısı olacaksın".

béle sözcüğü zarf olarak da kullanılmıştır. Söz konusu durumda *béle* "öyle, böyle, şöyle" gibi anlamlar vermektedir.

ne için bize béle éyledin "niye bize böyle davrandın?", *iki gemini béle doldurdular ki batmağa başladılar* "iki gemiyi öyle doldular ki batmaya başladılar", *günlerin birisinde béle vâqi' oldı ki* "günlerin birinde şöyle gerçekleşti".

sora "sonra"

İran Türk ağızlarının genelinde *sonra* sözcüğü $\eta > \emptyset$ değişimi sonucunda *sora* "sonra" biçimine dönüşmüştür.

sekkiz gün sora "sekiz gün sonra", *év şāhibi durub qapını bağliyandan sora* "ev sahibi kalkıp kapıyı kapattıktan sonra", *olar tamam olandan sora ac oldı* "onlar bittikten sonra acıktı", *tamam éyliyenden sora Kefernahum'a girdi* "bitirdikten sonra Kefernahum'a girdi", *üç gündən sora vâqi' oldı* "üç günden sonra gerçekleşti".

ötri "ötürü"

Günümüzde ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanan *ötri* edatı eserde pek çok örnekte bulunmaktadır.

çoğ zaddardan ötri "birçok şeyden ötürü", *onu ahtarmaqdan ötri Urşelim'e qayıtdılar* "onu aramak için Urşelim'e döndüler", *du'a éylemekden ötri dağa çıhdı* "dua etmek için dağa çıktı", *ondan ötri ki sen seht âdem sen* "sert birisi olduğun için".

savay "başka"

Eserde birçok örnekte gördüğümüz *savay* "başka" edatı günümüzde İran Türk ağızlarında *savay*, *sovay*, *suvay* vb. biçimlerinde yaygın olarak görülür. Sözcük Arapça *sevā'* "başka, ayrı" sözcüğünün değişime uğramış şeklidir. Söz konusu sözcük ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde *savay* veya *savayı* şeklinde kullanılmaktadır.

qızın ata ve anasından savay héç kimi girmege qoymadı "kızın ata ve anasından başka hiç kimsenin girmesine izin vermedi", *bu bîgānelerden savay birisi tapılmadı* "bu yabancılardan başka kimse bulunmadı", *yalquz Allah'dan savay günahları bağışlamağa kim qādirdir* "yalnız Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir?", *kāhinlerden savay héç kime cāyiz degil idi* "kahinlerden başka kimseye caiz değil idi".

Ek-Fiil

Ad soylu sözcüklerin yüklem görevinde kullanılmasını sağlayan ve birleşik fiil çekimlerinde de görev alan *i-* fiili günümüzde ölçünlü Azerbaycan Türkçesi ve İran Türk ağızlarında genelde ekleşmiş biçimde kullanılmaktadır. Ancak eserin geneline baktığımızda *i-* fiili umumiyetle ayrı yazılmıştır.

şerîr ruhlardan ve merezlerden şağalmış idiler "kötü ruhlardan ve hastalıklardan iyileşmişlerdi", *vaqtiki dağdan yénür idiler* "dağdan indikleri zaman", *Zekeriyya adlı bir kāhin var idi ve onun 'avratı Hārun kızlarından olub adı Elizabet idi* "Zekeriya adında bir kâhin vardı ve onun eşi Harun kızlarındandı, adı Elizabet idi", *bir qāzi var idi ki ne Allah'dan qorhar idi ve*

ne *halqdan utanurdu* "ne Allah'tan korkan ne de halktan utanan bir kadı vardı", *bir tut ağacına çıhdı çünkü oradan geçecek idi* "bir dut ağacına çıktı çünkü oradan geçecekti".

Bildirme Eki

Eserde, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman ekleri genellikle bildirme ekiyle birlikte gelmektedir. Adlar üzerine de gelen *-dIr/-dUr* eki günümüzde İran Türk ağızlarında genellikle *-dI/-dU* biçiminde (*qız gözeldi* "kız güzeldir", *bu düzdü* "bu doğrudur" vb.) kullanılmaktadır.

ama gözlerinden gizlenübdür "ama gözlerinden saklanmışır", *vaqt yahınlaşubdur amma oların dalınca gétmeyin* "vakit yakınlaşmışır ancak onların arkasından gitmeyin", *su küzesi aparın bir nefer size rast gelecekdir* "su testisi götüren bir kişi size rast gelecektir", *atamın işlerinde olmaq mene vâcibdir* "atamın işlerini yapmak bana vaciptir", *od inen t'emid vérecekdir* "ateş ile vaftiz edecektir", *günahları bağışlamağa kim qâdirdir* "günahlarını kim affedebilir?", *köhnesi daha yahşıdır* "eskisi daha iyidir".

-raq Eki

Günümüzde gerek ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde gerekse İran Türk ağızlarında seyrek olarak gördüğümüz *-raq* "en, daha" eki eserde yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Allah'ın melekûtında küçükraq olan ondan böyükdür "Allah'ın melekûtında en küçük olan ondan daha büyüktür", *āsānraq olacaqdır* "daha kolay olacaktır", *ondan quvvetliraq* "ondan daha güçlü", *devenin iğne sūrahından geçmeği āsānraqdır* "devenin iğne deliğinden geçmesi daha kolaydır".

Soru Eki

Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde soru ekinin kullanılmasına karşın günümüzde İran Türk ağızlarında soru eki kullanılmamaktadır. Bu ağızlarda soru son hecedeki vurgu ile belirlenir. Üzerinde çalıştığımız İncil tercümesinde de soru eki görülmemektedir. Cümleleri soru hâline getirmek için Farsça soru sözcüğü *āyā* kullanılmıştır. Bu durum yazıda vurguyu gösterememekten kaynaklanmaktadır, çünkü günümüzde bile *āyā* sözcüğü İran Türk ağızlarında kullanılmaz. Eserde gördüğümüz bu tarz cümlelerin yapısı genellikle Farsça cümle yapısına uymaktadır.

āyā istirsen İliya éylediği kimi biz de emr éylik ki gögden od düşüb oları telef éylesün? "İliya'nın yaptığı gibi bizim de onları mahvetmek için gökten taşın düşmesini emretmemizi istiyor musun?", *āyā görmürsen ki bacım meni hîdmet éylemekde yalquz qoyubdur?* "kız kardeşimin beni hizmet etmekte yalnız bıraktığını görmüyor musun?", *āyā éşigi qayıran içerini de qayırmıyubdur?* "dışı düzenleyen içi de düzenlememiş mi?", *āyā bu meşeli bize déyirsen ya hamılara?* "acaba bu meseli sadece bize mi diyorsun yoksa herkese mi?", *āyā Allah öz seçilmişlerinin dādına ki gece ve gündüz onu çağırurlar yétişmiyecekdir?* "Allah, gece gündüz onu çağırın kendi seçilmişlerinin yardımına gelmeyecek mi?", *bize dé ki āyā Mesih sensen?* "bize söyle acaba Mesih sen misin?".

Cümle Yapısı

İran Türk ağızları uzun zaman Farsça ile aynı coğrafyada kullanıldığı için farklı açılardan söz konusu dilin etkisi altında kalmıştı. Bu etkilerin en belirgin izlerini cümle yapılarında görebiliriz. Özellikle son zamanlarda İran Türk ağızları söz dizimsel bakımdan ciddi değişime uğramıştır. Üzerinde çalıştığımız eserde de akıcı bir Türkçenin kullanılmasına rağmen yer yer cümle yapılarında Farsçanın etkisi görülmektedir.

hansı ana var ki oğlu ondan çörek istese ona daş vére "oğluna ekmek istediği halde taş veren ana var mı?", *ve vaqtiki o danışur idi bir Ferisi ondan hāhiş éyledi* "o konuştuğunda bir Ferisi ondan rica etti", *çünkü Hirodes istir seni öldürsün* "çünkü Hirodes seni öldürmek istiyor", *biz istemirik bu şehş bizim üstümüze pādīshahlıq éylesün* "biz bu kişinin bize padişahlık etmesini istemiyoruz", *'İsā'nın yanına yahınlaşdı ki onu öpsün* "İsa'yı öpmek için ona yakınlaştı", *bilmirdi ne danışırdı* "ne konuştuğunu bilmiyordu".

Farsça cümle yapısının etkisine dair örnek bir şema:

<i>hansı</i>	<i>ana</i>	<i>var</i>	<i>ki</i>	<i>oğlu</i>	<i>ondan</i>	<i>çörek</i>	<i>istese</i>	<i>ona</i>	<i>daş</i>	<i>vére</i>
⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓
<i>kodām</i>	<i>māder</i>	<i>est</i>	<i>ké</i>	<i>pésereş</i>	<i>ez ū</i>	<i>nān</i>	<i>béhāhed</i>	<i>bé ū</i>	<i>seng</i>	<i>bédehed</i>

SONUÇ

Oğuz Türkçesinin çeşitli lehçe ve ağızlarını ve bunların gelişim sürecini dikkate aldığımızda zengin bir dil malzemesiyle karşı karşıya geliyoruz. Son yüzyıllarda belirli çizgilerle birbirinden ayrılmış olan söz konusu lehçe ve ağızlar dil çalışmaları için oldukça önemlidir. Bu bağlamda üzerinde durduğumuz Lukanın İncili Azerbaycan ve İran sahasıyla ilgili yapılacak olan dil çalışmaları için aydınlatıcı bir kaynak niteliğindedir. Eserde görülen başta ağız özellikleri ve diğer dil malzemeleri, Azerbaycan ve İran'da Türkçenin gelişim sürecini takip etmemizde yardımcı olabilir. Söz konusu eser içerdiği dil malzemesinin yanı sıra tür bakımından da önemlidir. Bu eser, İslami içerikli olmayıp da Hristiyanlığa ait olması itibarıyla ayrıca önem arz etmektedir. Eserin basıldığı yer ve tarih belli olmasa da dil malzemesi sayesinde Lukanın İncili'nin XIX. yüzyılda ve büyük bir ihtimalle İran sahasında basıldığı tahmin edilmektedir. Eserde, Oğuz Türkçesinin dil özellikleri bulunmakla birlikte belli bir ağzın özellikleri de açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu özelliklerin birçoğunu günümüzde İran Türk ağızlarında da görebiliriz. Bu özellikleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz: /ŋ/ sesinin kullanılmaması, ŋ > v, ŋ > y, ŋ > q / nq gibi ses değişmelerinin yaşanması, inen "ile" edatı ve onun ekleşmiş durumu olan -nAn ekinin kullanılması, sora "sonra", kimin "kadar", béle "birlikte, sonra", savay "başka" gibi edatların kullanılması, olar "onlar" ve bular "bunlar" gibi biçimlerin kullanımı, soru ekinin kullanılmaması, Farsça cümle yapısının sık sık görülmesi vb. Bu hususları dikkate aldığımızda eserin İran sahasında kaleme alındığı söylenebilir.

SUMMARY

Translating the religious texts has a special place in the history of the Turkish language, and its pioneers were the Uyghurs. Due to the spread of Islam among the Turks, the main sources of this religion, including the Quran, jurisprudential and historical books, were translated into Turkish. All of these works, regardless of the political and religious purposes of these translations, are valuable resources for the Turkish language, and it can be said that these works have played a significant role in the transformation of the Turkish language. Translating the religious texts among the Turks is not limited to Islamic sources, and other religious texts have also been translated into Turkish. One of these sources is the Christian scripture, the Bible. According to the available evidence, the Bible was first translated into Turkish in the Old Uyghur period and has been translated many times in different regions during the Ottoman era. One of the translations of the Bible is called the Gospel of Luke, which we have addressed in this paper. This scripture, which is kept in the

National Library of Iran, has been translated into one of the Azerbaijani Turkic dialects, and this is the most important feature of this book. There is no exact information on its translator and the time of translation, however, taking into account the linguistic features and the type of translation, the present work is thought to date back to the nineteenth century. This paper has analyzed the linguistic features of the mentioned book, and if necessary, compared it with the standard Azerbaijani Turkic and the Iranian Turkic dialects. The most important linguistic features of this work can be summarized as follows:

This work has followed a coherent spelling system, and the diacritical mark has been used to read some words correctly. In Gospel of Luke, in comparison with standard Azerbaijani Turkic, the rule of labial harmony is not fully implemented (gizledüb, düşdi, olmasunlar, üçinci). The conversion of $\eta > v$ and $\eta > y$ (\emptyset) is one of the most important phonetic features of this work (oğlıvı, atava, atayız, adız). Existing the consonant /y/ at the beginning of some words (yüzük, yüz, yulduz, yürek). Using two types of suffixes to indicate past perfect (almışam, tutmamışığ, gelüb, qoyublar). Necessitative mood are usually made up of two words, lāzım and gerek (qalmağım lāzımdır, gerek teknil olunsun). Using postposition such as: inen, kimin, dekin, kimi, béle, sora, ötri, savay. Not using the mI question suffix in question sentences, and using the question word of āyā instead. The effect of Persian sentence structure on some sentences is the most important linguistic features of this book.

The examining works such as the Gospel of Luke, make possible exploring the evolution of Azerbaijani Turkic in the last two centuries. Moreover, according to the type and content of this work, the position of the Turkish language in Iran, in recent centuries, can be evaluated.

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftır.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı yoktur
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	Exempt from the Ethics Committee Decision.
<i>Informed Consent:</i>	No participant
<i>Financial Support:</i>	No financial support from any institution or project.
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

KAYNAKÇA

- Argunşah, M. (2013). Çağatay Türkçesi. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı (2006). Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı: Yazar.
- Bicbabaevi, B. (2012). Malekan (Melek Kendi) ili ağzı (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Doğan, T. (2010). Urmiye ağızları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Ercilasun, A. B. (2008). Türk dili tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (Ed.). (2007). Türk lehçeleri grameri. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). Dîvânu lûgati't-Türk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1971). Azeri Türkçesi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Ergin, M. (2009). Türk dil bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gökdağ, B. A. (2006). Salmas ağzı Güney Azerbaycan Türkçesi üzerine bir inceleme. Çorum: KaraM Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günşen, A. (2006). göster- ve görset- / körset- fiillerinin yapısı üzerine. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20, 35-49.
- Harman, Ö. F. (2002). Kitâb-ı mukaddes. İslam Ansiklopedisi (C. 26, s. 75-76). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23753/253076>
- https://historyofturkishbible.files.wordpress.com/2015/07/tc3bcrkc3a7e-km-tarihi_version-s.pdf
- Karini, J. (2009). Erdebil ili ağızları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2010). Gramer terimleri sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Privratsky, B. G. (2015). Kitabı mukaddes'in Türkçe tercümelerinin tarihçesi, 16 –21 yy (C. Şakırgil, Çev.). Erişim adresi:
- Rezaei, M. (2016). İran - Zencan bölgesi, Kaydar ve yöresi ağızları. Tahran: Âvâyé Kkâver Yayınları.
- Rezaei, M. (2018). Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında bulunan fonetik farklılıklar. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad). 2, 59-75. <https://doi.org/10.30563/turklad.455124>
- Timurtaş, F. (2005). Eski Türkiye Türkçesi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). Türkçe sözlük. Ankara: Yazar.

EK 1. Örnek Sayfalar

لوفا ۱	لوفا ۱۳
<p>منم قولقرمه یتشن وقتده اوشاق رحمهده شادلقدن سچرادی * ۴۵ و خوشا ایمان گنورنه چون ربن طرفندن اونه دیلن زادلر انجنامه ۴۶ یتشه چکدر * بس مریم دیدی جانم ربه تعظیم ایلم * و روحم ۴۸ قورتاریجم اولان الله اینن شاد اولدی * چونکه کنیزینن آچقلغنه نظر ایلدی و اندی بوندن صوره هامی قبیله لر منه سعادتلی ۴۹ دبه چکدر لر * چونکه قدیر منم ایچون بیوک ایشار ایلدی و اونن ۵۰ آدی قدوسدر * و اونن رحمتی نسل نسل اوندن قورخانلرن ۵۱ اوستنده در * و اوز قولی ایننن قدرت ظاهر ایلدی ۵۲ و قلبلرینن فکرنده متکبر اولانلری داغندی * قدرت صاحب لری ۵۳ تختلرندن یندروب آچققری اوجلندی * آج اولانلری نعمتلرینن ۵۴ دوپروب دولتیلری بوش یوله صادی * نیجه که اتالرمزه دیش ۵۵ ایدی * ابراهیمه و اونن نسلنه ابدی اولان مرحمتی یاده گتوروب ۵۶ اوز بنده سی اسرائیله امداد ایلدی * و مریم اوج آی مدتی اونن یاننده قالبور صوره اوز ایوینه قایتدی ۵۸ و ایصابتن وضع حمل وقتی یتشوب براوغل دوغدی * وقوشیلری و قوملری ایشتدیلمر که رب اونه عظیم رحمت ایلیوبدر و اونن ۵۹ سوینوردیلر * و واقع اولدی که سکزیجی گونده اوشاقی ختنه ایلمکه گلدیلر و اونن آدینی آتاسنن آدینه گوره ذکریا قویدیلر *</p>	<p>رئیس عیسی نین سمیت گرنده شفا ویرمگندن آجقلانوب خلقه دیدی آلسی گون وار که اولرده ایشلمک جایزدر اولرده گلوب ۱۵ شفا تاین نه که سبت گوننده * بس رب اونه جواب ویروب دیدی که ای ریاکار آیا سزن هر بریز سمیت گوننده اوکوزینی ۱۶ یا اشکنی آخوردن آجوب صوامرغه آبارمز * و بو که ابراهیمین قیزی در که اون سگیز ایل مدتی شیطان اوقی باغلامش ایدی آیا سبت گوننده بو بنددن اونن آجلمعی واجب دگل ایدی * ۱۷ و بسوزلری دینده اونه صد اولانلر هامیسی خجالت چکدیلر و جمیع خلق اونن الندن گلن عظیم عمللردن اوتری سوینورایدیلر ۱۸ بس دیدی اللهون ملکوتی نهیه بنزر و اوقی نهیه تشبیه ایلم * ۱۹ بر خردل دانه سته بنزر که اوقی بر آدم آلوب اوز باغچه سنده اکدی و بتوب بر بیوک آعاج اولدی و هوا قوشلری اونن بوداقرینه قوندیلر ۲۱ و گنه دیدی که اللهون ملکوتی نهیه بنزودم * خمیره به بنزر که اوقی بر عورت گتوروب اوج اولجی اونن ایچنده گیزلندی تاکه هامیسی مایدلی اولدی ۲۲ و شهرلری و کندلری گزوب تعلیم ویرمگینن اورشلم طرفنده</p>